

PROGRAM GELİŞTİRME ARAŞTIRMALARINDA İZLENEN YÖNTEMLER

Arş. Gör. Oğuz GÜRBÜZTÜRK*

Yüzyılımızda bilgi birikiminin gittikçe artması karşısında, bu bilgileri genç nesillere planlı bir şekilde aktarmanın yolu, özü itibariyle dinamik bir yapıya sahip olan eğitim programlarına başvurmaktır. Kimi zaman bir gereksinimden doğan çeşitli alanlar üzerine eğitim programı hazırlanır, ancak, program geliştirme, yapısında varolan süreklilik, operasyonellik, dinamiklik gibi özellikler yoluyla, program hazırlamadan ayrılır.

Tanımı itibariyle Program Geliştirme, "gerek okul içinde ve gerekse okul dışında Milli Eğitimin ve Okulun amaçlarını etkinlikle geliştirmek ve gerçekleştirmek üzere düzenlenen muhteva ve faaliyetlerin uygun yöntem, teknik, araç ve gereçlerle geliştirilmesine yönelik koordine çabaların tümüdür." Bu yönüyle program geliştirme, çeşitli spekülasyonlar sonucu doğan, programa ek yapma, bazı şeyleri çıkarma gibi bir kısır süreçten kesinlikle ayrılmaktadır.

Programlar geliştirilirken, mutlaka araştırma süreçlerine başvurmak ve bu sürecin her evresini, geliştirme faaliyetlerinde gözönüne almak gerekir. Program geliştirme, eğer bir araştırma süreci ise ve bu süreçten doğan bir operasyonellik, dinamiklik gibi özellikler sözkonusu ise; her alanda olduğu gibi, program geliştirmede de, araştırma yöntem ve tekniklerine başvurmak, eğer olumlu sonuçlar alınmak isteniyorsa, gereklilikten çok zorunluluk olmaktadır. Öte yandan, eğitimde program geliştirme sürecinin sağlıklı bir temele dayanması, amaç ve muhteva yönlerinden olduğu kadar, metodolojik yönden de yeterli ve dengeli bir biçimde ele alınmasını gerektirir.

1- Program Geliştirme Araştırmalarında Metodolojik Yaklaşımlar

Program geliştirme ve araştırmanın birbirinden ayrılmaz olgular olduğunu varsaydığımızdan, araştırma türleri açısından Temel ve Uygulama Araştırmaları olarak ikiye ayrılır.

* A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, EPÖ Bölümü Program Geliştirme Anabilim dalı Öğretim Elemanı.

lamalı araştırma şeklinde ayrıma gidip, bu ana başlıklarda sözkonusu metodolojik yaklaşımlara değinme yoluyla bir doku oluşturmak gereklidir.

Temel araştırmalar, bilgi üretmeyi; uygulamalı araştırmalar ise, uygulamada ortaya çıkan sorunların giderilmesine yönelik yaklaşımları dikkate almaktadır. Program geliştirme araştırmaları, daha çok uygulamalı araştırmalar kategorisine girmektedir. Metodolojik yaklaşımlar içerisinde de, çeşitli araştırmalarda olduğu gibi program geliştirme araştırmalarında da geçerli olan yöntemler kategorisi girmektedir. Gerek temel araştırmalarda ve gerekse bu araştırmalardan yola çıkılarak yapılan uygulamalı araştırmalarda çeşitli metodolojik yönlere başvurmak, program geliştirme çabalarının sağlam bir temele oturmasının kaçınılmaz nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Eğitim programının uygulamada gelişeceğinden hareketle, ortaya çıkan sorunların çözümlenmesinde başvurulacak metodolojik yaklaşımlar, sorunun niteliği itibarıyla, çeşitli isimler altında araştırma sürecinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşımların belli başlıları; objektif, normatif, betimsel, diyalektik, analitik, sentetik, tümevarım, tündengelim ve deneysel yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her araştırma sürecinde olduğu gibi, program geliştirme araştırmalarında da objektif yöntemi dikkate almak ve bu sürecin her evresinde objektif olmaya özen göstermek gerekir. Bu yönüyle aslında, araştırmalarda objektif yöntem adıyla anılan yöntem türü, yalnızca metodolojik bir yaklaşım olmayıp, bunun yanında yukarıda sayılan yaklaşımların üstünde yer alan bir özelliğe sahip olmasından dolayı, yöntem değil de, araştırmanın her aşamasında takınılması gereken bir tavır olarak nitelendirilebilir. Bu kadar önemine rağmen, program geliştirmenin koordineli bir çabanın ürünü olmasına dayalı olarak, program geliştirme sürecinde araştırma çalışmalarına katılan tüm kişilerin objektif tavır içinde olmaları gerekmektedir. Yani, sadece bir kişinin objektifliği, sözkonusu olmadığı gibi, yeterli de değildir.

Normatif yöntem, kural koyucu ağırlığı olan yöntemdir ve eğitimde normatif araştırmalara çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yöntemin önemi, araştırmalarda belli ölçütler getirmesi yönünde ortaya çıkmaktadır. Farklı araştırmalar sonucu ortaya konulan normlar, program geliştirmenin sürekliliği gözönünde tutulursa, programı geliştirmek üzere yapılacak sonraki araştırmalara ışık tutması açısından önemli bir özelliğe sahiptir.

Betimsel yöntem, özellikle eğitim programıyla ilgili araştırmalarda çoğunlukla kullanılması gerekli bir türdür. Eğitim programı içerisinde pek çok canlı ve cansız antite yer almaktadır. Tüm bu antitelerdeki sürekli değişme ve gelişmeler, program yapısında da belli özelliklerin geliştirilmesini gündeme getirmektedir. Betimsel yöntemin kullanıldığı eğitim programı araştırmaları "Ne" sorusuna karşılık bulmayı hedefler. Eğitim programının değişkenlerinin, ayrı ayrı mevcut durum, koşul ve özelliklerinin ne olduğunu ortaya koymak üzere betimsel araştırmalara ve bu doğrultuda betimsel yönetime başvurulur. Betimsel yöntemin, survey, örnek olay ve izleme gibi türleri vardır. Bunların herbirinin, program geliştirme araştırmalarında yeri olmakla birlikte, izleme modeli, program geliştirme çalışmalarına gerektiğinden fazla ışık tutması açısından önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Belirli bir sistemdeki çeşitli özellikler, ayrı ayrı betimleme yoluyla ortaya konulabileceği gibi, eğer koşullar elveriyorsa, tüm özelliklerin mevcut durumlarının ne olduğu da belirlenebilir. Böylesi bir çalışma, "öncelikle ormanı keşfedelim, daha sonra ağaçlara inelim" şeklindeki bir düşüncenin somut bir örneği olması açısından önemlidir. Bu yönüyle tümdengelim yöntemiyle betimsel yöntem arasında bir ilişkiden sözedilebilir. Zira, tümdengelim yönteminde bütünden parçaya gitme sözkonusu olduğundan, böylesi bir ilişkiden söz etmek, mantıksal bir yol olabilir. Ancak şunu belirlemek gerekir ki, "betimsel yöntem kanalıyla mevcut durum ortaya konulduktan sonra, bunun içerisinde bütünsel bir özelliğe sahip olanlar tümdengelim yoluyla alt parçalarına bölünebilir" şeklindeki bir yargının da yanlış olmadığını düşünürsek, tümdengelim yöntemine betimsel yöntemden sonra da başvurulabileceği sonucu çıkarılabilir.

Tümdengelim yönteminde gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, bir grubun, durumun, koşulun tümü için doğru olan bir karar ve ilkenin, bunların sınırları içine düşen bir parça için de doğru olmasına özen göstermektir. Araştırmacı, tümdengelim yöntemi ile, düşünce ve yorumlarının kontrolünü yapmakta; bulgu ve yargılarının geçerliğini test etmektedir.

Tümdengelim yönteminin, anlamlı bir bütünden yine anlamlı parçalarına gitme işlemi olduğunu düşünürsek, bu doğrultuda analitik yöntemle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Zira, analitik yöntem, belli bir konuyu belli bir yapı dahilinde birbiriyle ilişkili, tutarlı elemanlarına ayırma şeklinde düşünülmekte ve tanımlama, sınıflandırma, açıklama gibi üç ayrı düzeyde kendisini göstermektedir. Eğitim programına yöne-

lik araştırmalarda, gerek tümdengelim ve gerekse analitik yöntemin, bütünü daha anlamı kılmak için kullanılması, programların geliştirilmesine ilişkin süreçlerde de anlamlılığa neden olabilir.

Aynı şekilde, tümdengelim tersi tümevarım yöntemi ile analitik yöntemin tersi sentetik yöntem de, program geliştirme araştırmalarında gözönüne alınabilen yaklaşımlardır. Tümevarım, tek tek olgulardan genel önermeler çıkarmaya, genel ilkeler, yasalar bulmaya yönelik bir yoldur. Tümevarımda parçadan bütüne; özelden genele giden bir mantık zinciri sözkonusu olduğundan, bu yöntemin program geliştirme araştırmalarında verimli olabilmesinin tek nedeni, parçanın çok iyi tanımlanmasıdır. Zira, program geliştirmenin tanımında belirtildiğı şekliyle, programın bir boyutu değıl, tüm boyutlarının program geliştirme sürecine dahil edilmesi, program geliştirmenin özündeki dinamikliğe güç katacaktır.

Sentetik yöntem ise, analiz yoluyla ayrılmış olan unsurların yeniden birleştirilmesine, yani ayrı ayrı olarak verilmiş değışik unsurların, düzenli, tutarlı bir bütün halinde birleştirilmesine dayalıdır. Eğitim programlarının geliştirilmesi çabalarında, farklı noktalarda ortaya çıkan bulgular, birbiriyle ilişkisi kurularak tutarlı bir bütüne dönüştürülmelidir. Bu yapılmadığı takdirde, eğitim programının elemanları arasında bir bütünlük olmayacak, programa yamayan çeşitli nitelikler, programın geliştirilmesi şöyle dursun, programı kısır bir döngü içerisine hapsedecektir.

Diyalektik yöntem ise, zaten program geliştirmenin doğasında olan bir özelliktir. Diyalektik, anlamı itibariyle, bir oluşum demektir. Diyalektik görüş ile çağdaş bilim ve bilimsel yöntem anlayışı arasında, aslında büyük benzerlik ve özdeşlikler vardır. Diyalektik, bir gelişmeyi vurguladığından ve statikliğe yer vermediğinden, program geliştirmeyi yakından ilgilendirmektedir. Programların da yapı itibariyle dinamik olduğı dikkate alınırsa, böyle bir ilişkiyi kurmak hatalı olmayacaktır.

Program geliştirme araştırmalarında kullanılan diğeri bir yöntem de, deneysel yöntemdir. Burada, dış çevrenin değıştirilmesi ya da istenen deneklerin biraraya getirilmesi yoluyla farklı inceleme ya da deney ortamları; yani işlemin değışik durum ve aşamaları oluşturulmakta veya yaratılmaktadır. Bu yöntemde, eğitim programlarıyla ilgili spesifik özelliklerin nitelik itibariyle durumunu ortaya koyan laboratuvar koşullarında başvurulmaktadır. Bu spesifik özellikler, daha çok öğretime ilişkin olanlardır. Bir öğretim yönteminin etkililiğinin saptanması

durumunda; deneysel yönteme başvuruyla, deney ve kontrol grupları oluşturulur. Deney grubuna o yöntemle öğretim, kontrol grubuna ise bilinen herhangi bir yöntemle öğretim yapılır. Alınan sonuçlara göre, deney grubunun sonuçları anlamlı çıktıysa, o öğretim yönteminin etkili olduğu söylenebilir. Ancak bunu belirlerken, gerekli koşulların sağlanıp sağlanmadığına dikkat etmek gerekir. Bu yöntem, daha çok, uygulamayı geliştirmeye yönelmesi açısından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, bu yöntemlerin herbiri program geliştirmenin amacına uygun olarak işe koşulabilir. Ancak, yöntemlerin etkili bir şekilde kullanılması isteniyorsa, program alanına ilişkin ön bilgilerin toplanması, programı izleyen canlı faktörlerin (öğretmen-öğrenci vb.) davranışlarına inme ve çevredeki koşulların sistematik olarak incelenmesi gereklidir.

2-Program Geliştirme Araştırmalarında Spesifik Yöntem Kategorileri

Yine, tüm araştırma alanlarında olduğu gibi, program geliştirme araştırmalarında da, araştırmaların sağlıklı yürütülmesi için spesifik yöntem kategorilerine yer verilmektedir. Bunlar, araştırmanın sınırlarını gösteren ve bu sınırlar içinde değerlendirilmesine yönelik kategorilerdir. Hipotez, evren, örneklem, geçerlik, güvenilirlik, veri toplama araçları, verilerin işlenmesi, verilerin düzenlenmesi ve sunulması, bu kapsamda ele alınmaktadır.

Hipotez, araştırmada, problemin çözümüne yönelik bir tahmin ifadesidir ve problemten daha operasyoneldir. Bu yönüyle, test edilebilir niteliği olan yargılar şeklinde de tanımlanmaktadır. Özelliği itibarıyla belli bir kuramsal yapıya dayalı olması gerekmektedir. Bu yüzden, hipotezler rastgele tahminler değildir. Test edilebilir olma özelliğinden dolayı, hipotezin araştırmada veri toplamadan önce saptanmış olması gerekir. Her araştırmada mutlaka hipotez kurulacak diye bir kayıt yoktur. İki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koyması yönünden, deneysel araştırmalarda hipotez kurmak yerinde olabilir. Araştırma kapsamında birden fazla hipotez oluşturmak söz konusu ise, bunların mantıksal bir sıra izlemesi gerekmektedir.

Hipotezin dışında kalanlar, birbirinin devamı ve birbirine bağlantılı olan yöntem kategorileridir. Şöyleki, sıkı bir ceketmiş gibi algılamamakla birlikte, araştırmanın belli sınırlar içinde gerçekleştirilmesi ve okuyucuya da hangi koşullarda gerçekleştirildiğinin belirtilmesi için, böylesi bir hiyerarşik yapı gerekli olabilir. Evreni betimleme;

buradan alınan örnekleme belirleme, örneklemden veri toplama amacıyla kullanılan araçlar, bu araçların geçerlik ve güvenilirlikleri, verilerin hangi yollarla işleneceği ve sunulacağı, bu yapının alt kademeleridir.

Program geliştirme araştırmalarında da, problemle ilgili değişkenler olarak obje ve bireyler bütününden sözedilebilir. Bu bütüne evren denilmektedir. Araştırmalar her ne kadar örneklem üzerinde yürütülse de, bu örneklemin anlamlılığı, evrenin özelliğine bağlı bulunmaktadır. Bu yönden, evrenin durumuna göre, eğer bu evrenin tümüne ulaşmak imkansız ise, onu temsil eden örneklem alma yoluna gidilir. Eğer tüm evrene ulaşmak sözkonusu ise, örneklem alınmayıp evren üzerinde çalışma yapılır. Araştırmalarda evrenin çok iyi tanımlanması ve bunu yaparken de dikkatli olunması gerekmektedir. Örneğin, eğitim programı hakkında görüş almak üzere öğrencilere başvuru olan bir araştırmada, evren olarak ilgili okulları belirtmek yerinde değildir ve araştırmaya hakim olunmadığının somut bir göstergesidir. Evrenden alınan örneklem ise, özelliği itibariyle evreni temsil yeterliğine sahip olmalıdır. Bunu sağlayabilmek için, örnekleme biçimi olarak, random ve tabakalı örneklem alma yoluna gidilebilir. Random örneklemede, temel iki özellik sözkonusudur: a) her deneyin seçilme şansı eşit olacak, b) bir deneyin seçilmesi, diğer deneklerin seçilmesini etkilemeyecektir. Tabakalı örneklemede ise, evrendeki oranına göre değişkenlerin oranlarını örnekleme taşıma yoluna gidilir.

Verileri toplama konusunda çok çeşitli yöntem, araç-gereçler vardır. Veri toplama yolları olarak da bilinen yöntemler, görüşme, gözlem, yazışma, belgesel tarama adları altında incelenen pekçok tekniklerden oluşmaktadır. Bunlardan herbirinin program araştırmalarıyla ilgili süreçlerde ayrı ayrı bir yeri olmasına rağmen, burada önemli olan, araştırma amacı doğrultusunda en işlevsel olanı tespit etmek, planlamak ve uygulamaktır. Yalnızca böylesi bir yol, program geliştirme araştırmalarında gerçekçi sonuçların ortaya çıkmasında bize ışık tutacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi, geçerlik ve güvenilirlik, genelde veri toplama araçlarına yöneliktir. Geçerlik, bir aracın sadece amaçladığı şeyi ölçme özelliğidir. Güvenirlik ise, bir aracın ölçtüğü bir özelliği, her defasında aynı derecede ölçebilmesine denilmektedir. Bu noktada geçerlik ve güvenilirlik arasındaki ilişkiyi şöyle bir açıklama ile ortaya koyabiliriz: Güvenilir olan her araç geçerlidir; ancak, geçerli olan araç her zaman güvenilir olmayabilir.

Verilerin işlenmesinin araştırma süreçleri açısından dikkate alınan yönü, verilerin, çözümlenme aşamasına gelinceye kadar geçirdiği ön hazırlıkların tümü olmasıdır. İşlevleri açısından, kaydetme, sınıflama, hesaplama, özetleme ve rapor etme gibi özelliklerine ayrılır. Burada belirtilmesi gerekli diğer bir nokta da, verilerin işlenmesinin, araştırmanın her aşaması için sözkonusu olduğudur. Ancak, gerçek işleme, tamamlanmış ve doldurulmuş soru cetvellerinde yer alan ham verilerin çizelgeye aktarılmaya elverişli hale getirilmesi anlamına gelmektedir. Burada da araştırmanın amaçları doğrultusunda ortaya konulacak bilgilerin ham puanlar cinsinden ifade edilmesi sözkonusu olduğundan, araştırmanın sınırlılıkları çerçevesinde, elle ya da hesap makinalarıyla veri işleme yoluna gidilebilmektedir. Ham puanlar cinsinden ifade edilecek veriler, araştırmada ortaya çıkan çarpıcı noktaların yer aldığı istatistiksel teknikler yönünden ele alınmaktadır. Ancak, istatistiksel yani rakam cinsinden olmayıp, çeşitli yargısal ifade biçimlerine dönüşürülmüş veri işleme yolları da sözkonusudur.

Verilerin düzenlenmesi ve sunulması da, araştırma sürecinde, üzerinde önemle durulması gerekli bir noktadır. Şöyle ki, verileri anlamlı grafikler, profiller, tablolar halinde sunmak, bunları yazıya döküp belkide okuyucuyu sıkmayı önleme açısından ve bulguların sinoptik görünümünü vermesi yönünden daha işlevsel görülmektedir. Burada dikkat edilecek nokta, yine, program geliştirme araştırmasının amaçları doğrultusunda gereksiz düzenlemelerden kaçınmaktır.

Sonuç olarak, program geliştirme araştırmalarındaki spesifik yöntem kategorileri, diğer alanlardaki araştırmalarda da olduğu gibi, üzerinde kafa yorulup önemle durulması gereken bir özelliğe sahiptir. İyi oluşturulmamış yöntem kategorileri ile yola çıkmak, rotası olmayan geminin başıboş dolaştığı gibi, kısır bir döngüye saplanıp çıkmazlar içerisinde boğulmak anlamına gelmektedir.

Eğitimde, program geliştirme araştırmalarında, yukarıda değinilen belli başlı metodolojik yaklaşımlara yer verilmekle birlikte, program geliştirmenin etkililiği, bu yöntemleri kullanarak yapılan/yapılacak araştırma sonuçlarının hızla uygulamaya geçirilmesiyle mümkündür. Bu noktada, günümüz eğitimcilerini en çok meşgul eden konu, araştırma sonuçlarının uygulamaya geçirilmesinde görülen yavaşlıktır. Bunu hızlandırabilmek için yapılması gereken şey, araştırmalar ile uygulamadaki gelişmeler arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve incelenmesi olmalıdır.

KAYNAKLAR

- Best, J.W., *Research in Education*. Prentice Hall, 1970.
- Galtung, J., *Theory and Methods of Social Research*. George Allen, 1973.
- Fox, David., *The Research Process in Education*. Holt, Reinhart, 1969.
- Kaptan, Saim., *Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri*. Ankara: Olgaç Matbaası.
- Keleş, Ruşen., *Toplumbilimlerde Araştırma ve Yöntem (Derleme)*. Ankara: T.O.D.A.İ.E. 1976.
- Karasar, Niyazi., *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Matbaş Matbaası, 1982.
- Varış, Fatma., *Eğitimde Program Geliştirme "Teori ve Teknikler"*. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Yay. No: 157, 1988.